

13. Там само. – Спр. 873. – Арк. 16.
14. Там само. – Спр. 903. – Арк. 286.
15. Там само. – Спр. 873. – Арк. 6
16. Там само. – Арк. 14-18.
17. Там само. – Спр. 903. – Арк. 294.
18. Там само. – Арк. 157.
19. Там само. – Спр. 1201. – Арк. 35.
20. Там само. – Арк. 161-162.
21. Там само. – Спр. 903. – Арк. 87-87 зв.
22. Там само. – Арк. 87 зв.
23. Там само. – Арк. 89-90
24. Там само. – Арк. 91 – 93
25. Советское право в период Великой Отечественной войны. В двух частях. Часть II. Уголовное право. – Уголовный процесс. – М., 1948. – С. 170-171.
26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 903. – Арк.48-50.
27. Там само. – Арк. 31.
28. Там само. – Арк. 66-70.
29. Там само. – Арк. 77.
30. Державний архів Російської Федерації. – Ф. 9492. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 12.

Тицький С.

ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР М. КИЄВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Наприкінці ХІХ ст. Київ остаточно утверджується в ролі одного з чоти-рьох головних в Російській Україні епіцентрів промислової індустріалізації.

Стрімко розвиваються такі галузі товарного виробництва, як транспорт-не, сільськогосподарське і харчове машинобудування, харчова промисловість, комунальне господарство, транспорт, вища й середня спеціальна освіта заклади, кредитні установи, оптова і роздрібна торгівля.

Генератором розвитку промисловості у місті були сталий попит цукро-вих заводів Київщини, Волині і Поділля на устаткування і запасні частини, будівництво й об'єднання в єдину систему залізниць на Правобережній Ук-раїні та зростаючий попит населення прибалтійських і білоруських губерній на українське борошно. З початком ХХ століття завдяки зростаючому розпо-ділу праці, товарно-грошових відносин та мережі залізниць навколо міста сфера безпосереднього торгівельно-економічного впливу Києва поширюється з регіону Чорнобиль – Житомир – Черкаси на більш віддалені регіони, втягуючи до сфери своєї розподільчої і перерозподільчої діяльності Волинь, Поділля, Північну Бессарабію, Північну Херсонщину, Чернігівщину і Пол-тавшину з одночасним послабленням ролі і впливу Бердичева, Рівного, Єлиса-ветграда, Кременчука і навіть Харкова та, певною мірою, Одеси. Відтепер Київ стає визначним розподільчим центром, особливо у сфері торгівлі мануфактурою і залізом. Протягом 1902 – 1911 рр. надходження тільки мануфактури до Києва залізницями зросло з 312 тис. пудів до 628 тис. пудів, а від-правлення її з міста зросло з 39 тис. пудів до 199 тис. пудів. При цьому ча-стка відправленої з Києва мануфактури до отриманої зросла з 12% у 1902 р. до 31% у 1911 р. У 1912 р. в Києві діяло 144 підприємства, підлеглих контро-лю фібрично-заводській інспекції, на котрих 12689 працівників виробляли продукції на 25 – 30 млн руб., та 1750 дрібних і середніх промислових під-приємств. Поряд з розвитком промислового виробництва речових товарів і, навіть, випереджаючими темпами розвивалося виробництво неречових товарів – робочої сили, інформації, послуг тощо. У 1912 р. в Києві діяли 7 вузів (уні-верситет, політехнічний, комерційний, жіночі медичний і Фребелівський пе-дагогічний інститути, духовна академія, вищі жіночі курси) з 15 тисячами студентів, 120 середніх загальних і професійних навчальних закладів і 146 нижчих навчальних закладів тощо. До політехнічного інституту приїздили навчатися юнаки не тільки усїєї України, а й з Поволжжя [1. – Стлб. 268-271].

До Києва стікаються представники української творчої інтелігенції усїх українських губерній. Місто стає основним генератором української культури і мистецтва, особливо в таких сферах, як театр і художня література.

Відносно стійкий і значний попит на робочу силу та постійно поліпшувані умови для проживання приваблювали до міста уродженців інших місце-востей України, Російської імперії та іноземних громадян.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття Київ був за чисельністю населення шостим – п'ятим містом

Російської імперії та другим містом всієї України. Місто стало одним з головних центрів і джерел індустріально-бюрократичної трансформації українського суспільства, перетворення української нації аграрного типу на націю промислово-індустріального типу¹.

Визначна роль м. Києва та київської міської громади у трансформаційному процесі, безумовно, вимагала підвищеної уваги дослідників української історії.

І дійсно, звичайним для радянських і пострадянських українських істориків стало не оминати м. Київ при дослідженні проблем розвитку української економіки в цілому і окремих її галузей, а також суспільно-політичної історії України часів індустріальної трансформації [Див.: 2; 3; 4; 5; 8 тощо].

Традиційним для радянської та пострадянської української історіографії було й залишається розглядати соціально-класову структуру населення Києва та інших українських міст часів Імперії за двома узвичаєними вимірами: 1) на підставі поділу киян за станами² і 2) на підставі, започаткованого у ХІХ столітті поділу буржуазного суспільства на суспільно-економічні класи (буржуазію, робітничий клас, міську і сільську дрібну буржуазію) та само-стійні суспільні верстви (інтелігенцію, люмпен-пролетаріат тощо) [3. – С. 195-198, 316-317; 4. – С. 244-252; 5; 7; 15]. При цьому поширеною була прак-тика змішувати такі терміни, як 1) поміщики, дворяни-землевласники, сільськогосподарська буржуазія, 2) селянство і дрібна сільська буржуазія тощо.

Діаспорський історик-елітарист Б. Кравченко у своїй монографії “Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.” досліджував впливи “соціальних і політичних змін на національну свідомість” українства пере-важно Наддніпрянської України початку ХХ ст. до усунення П. Ю. Шелеста з посади першого секретаря КПУ, виділяючи при цьому в українстві українських робітників, селян, інтелігенцію та політичну еліту [14. – С. 13-16].

Традиційним для радянських істориків було, а для діаспорівської та пострадянської української історіографії залишається, вважати Київ межі ХІХ – ХХ століть одним з найбільш етнічно деукраїнізованих, а точніше русифікованих, міст Російської України. [4. – С. 244-252; 8; 9; 10; 11; 13; 14. – С. 36-37]. Саме з таких наукових позицій у були здійсненні свого часу як спеціальні, так і узагальнюючі дослідження з історії м. Києва. [3; 4; 5] До того ж основні з цих досліджень були виконані не професійними істориками, а спеціалістами-демографами [12].

Як наслідок, до сьогодні в українській історичній науці залишаються не-достатньо з’ясованими питання: 1) етнонаціонального складу населення Києва; 2) соціально-класового складу київських мешканців; 3) міри етнічної ру-сифікованості Києва та реального співвідношення різних етносів серед киян; 4) ролі зовнішніх і внутрішньоімперських міграцій населення в процесі деукраїнізації Києва.

Для розв’язання цих проблем були використані результати загальних переписів київського населення 1874, 1897 (в рамках першого всеросійського перепису) та 1917 років.

При цьому виходитиме з того, що соціально-економічну структуру класичного буржуазного суспільства доби утвердження промислово-індустріальної цивілізації склали основні класи буржуазія і робітничий клас, допоміжні класи дрібна міська буржуазія і дрібна сільська буржуазія, протокласи бюрократія, наймана інтелігенція і самодіяльна інтелігенція, самостійні суспільні верстви утриманці, учні, люмпен-пролетаріат і самостійні власники нетоварних господарств.

Соціально-економічна та етносоціальна структура київського населення за переписом 1874 року

Відповідно перепису 1874 року юридично-соціальна (станово-сословна) структура населення Києва визначилася таким чином: серед 123697 меш-канців міста було 19693 дворянина і чиновника, 3505 православних свяще-ників, 1406 почесних громадян, 4200 купців, 40172 міщанина, 28607 солдат з сім’ями, 21339 селян, козаків та іногородців, 2527 різночинців, 2361 іноземний громадянин. [12. – С. 22] Таким чином, від 1859 – 1861 рр. частка пред-ставників сільських сословій серед киян суттєво скоротилася і становила лише 17,25%, а міських зросла до 82,75%.

Соціально-економічну структуру населення “великого” Києва (182792 особи) за ставленням до праці склали буржуазія, дрібна міська буржуазія, робітники, бюрократія, наймана і самодіяльна інтелігенція, утриманці, люмпен-пролетаріат та учні.

До хазяїв (буржуазії і дрібної буржуазії) були віднесені 18706 киян, се-ред котрих виявилось 2398 хазяїв-підприємців, 10995 хазяїв-одинаків, 5313 інших хазяїв). Найбільше хазяїв було у промисловості (1729 хазяїв-підприємців, 5671 хазяїв-одинаків), у торгівлі, кредиті і страхуванні (4049 хазяїв-торговців і фінансистів), на транспорті (1173 хазяїв), у сфері комунгоспу (4062 хазяї). Загалом у Києві проживали 5721

¹ Тобто процесу, який останнім часом прийнято в українській історичній науці іменувати процесом формування сучасної модерної нації.

² Доцільніше було б говорити не про стани, а про сослів’я, бо за Повним зведенням законів Російської імперії піддани імператора поділялися на “состоянія” (стани) – природніх обивателів (міських і сільських мешканців), іногородців та іноземців, котрі, у свою чергу, власне і склалися з “сословій” (дворянство, духовенство, міські обивателі та сільські обивателі) [6. – С. 1], які сучасні українські історики тлумачать як стани.

хазяїн з нетрудовими доходами¹, 2398 великих, середніх і дрібних хазяїв-підприємців, котрі наймали робітників і службовців, 10995 працюючих хазяїв-дрібних буржуа, котрі не використовували найманої праці. [Підрах. за: 12. – С. 83, 85, 87]

Робітний клас у Києві нараховував 33315 осіб, в т.ч. 10403 промисло-вих робітників і учнів робітників, 1647 транспортних робітників, 15916 до-машної прислуги, 3305 поденників, тощо. [Підрах. за: 12. – С. 83, 85-87]

До протокласів належали 1974 бюрократи (1695 цивільних чиновників, 78 військових чиновників, 201 громадівський службовець, тобто без гос-подарської і церковної бюрократії), 1251 найманих інтелігентів (без науко-во-освітньої, творчої, культурницької інтелігенції) [12. – С. 83, 85-87], 345 самодіяльних інтелігентів (переважно медиків; без юристів, літераторів то-що). У місті перебували також 11387 військовослужбовців, частину з котрих складали офіцери – військова бюрократія [12. – С. 86].

До самостійних суспільних верств належали 4010 ломпен-пролетарів (включно 1478 безробітних, 1621 арештант), 39491 утриманців в широкому розумінні (з них 3476 утриманців у вузькому розумінні (державних і громад-ських) та 36015 приватних і сімейних утриманців), 6789 учнів [12. – С. 87].

Окрім того віднесли себе до “школи” державної служби 534 службовці, а 14975 осіб не відповідали на поставлене питання, в т.ч. 7011 осіб без позначення джерела існування. [12. – С. 86, 87]

Таким чином, 1) станovo-сословна структура київського населення не співпадала з фактичним поділом городян на суспільно-економічні класи і самостійні верстви; 2) класова структура киян відповідала основним засадам раннього промислово-індустріального суспільства; 3) надмірна частка ломпен-пролетарів і незначна кількість учнів та студентів свідчили про незавершеність формування в місті класової структури зрілого буржуазного суспільства; 4) нечисленність бюрократії, найманої і, особливо, самодіяльної інтелігенції та явна чисельна перевага чиновництва в середині бюрократії свідчили про зародковий стан протокласів постбуржуазного суспільства в місті.

Етнічний склад київського населення 1874 року визначалася на підставі рідної мови². Найбільша дослідницька проблема – визначення дійсної етнічної приналежності “руських”.

За переписом з 127251 мешканців міста визнали рідною мовою “загальнo-норуську” мову 48437 осіб (29205 чоловіків і 19232 жінок), з них власне у місті – 27850 чоловіків і 18210 жінок. [12. – С. 52] Таким чином виявилось, що “руських” чоловіків у 1,5 рази більше “руських” жінок. З урахуванням того, що власне для корінних киян була характерною незначна кількісна перевага жінок над чоловіками, можливо вважати, що 1) до 10 тис. “руських” були не корінними киянами, а тимчасовими мешканцями, не здатними у майбутньому вплинути на етнічну структуру київського населення, і 2) ці зайшли “руські” не були великоросами з Великої Росії, уродженці котрої (окрім сільських уродженців Воронежчини і частини Курщини) практично ніколи не іменували себе офіційно “руськими”, а виключно великоросами. “Руськими” себе іменували переважно великороси та українці з корінних киян і городян-уродженців Київської, Чернігівської, Полтавської, Подільської та південно-українських губерній. “Руські” мешкали головню у дільницях Печерській (11680), Старокиївській (9184), Либідській (7193), Подільській (5418).

Великоруську мову визнали рідною у великому місті 9736 мешканців (6172 чоловіків і 3564 жінок), в т.ч. у власне місті – 8476 осіб. [12. – С. 52] Таким чином, безсумнівні великороси склали лише 7,65% київського населення!!! При цьому варто зважити на те, що серед них чоловіків було на 73% кількості жінок-великоросок. Тобто значна частина чоловіків-великоросів належала до тимчасових і вимушених мігрантів (сезонних робітників і вояків), котрі у абсолютній своїй більшості не могли взяти участь у подальшому формуванні етнічної структури міста. Великороси головним чином відносно рівномірно розподілялися за місцем проживання у Либідській, Старокиївській, Печерській, Плоській і Подільській поліційних ділянках, складаючи в них відповідно 7,7%, 6,06%, 7,01%, 7,08%, 10,34% тамтешніх мешканців.

“Малоруське наріччя” визнали рідним у “великому” місті 38553 особи (20028 чоловіків і 18525 жінок), з них власне у Києві – 35205 осіб. [12. – С. 52] Таким чином, 30,30% городян фактично означилися як українці. Найбільше “малоросів” проживало у Плоській і Либідській поліційних ділянках (7462 і 6462 особи відповідно). У Старокиївській, Печерській ділянках і Лук’янівському кварталі проживало від 4007 до 4505 малоросів в кожному. Українці були збалансовані за статевою ознакою і мали всі підстави залишитися основою для формування етнічної структури київської громади наступними десятиліттями. Таким чином виходило, що у найстаріших районах Києва – Старокиївському і Печерському – українців-малоросів проживало у 2 – 2,9 рази менше, ніж носіїв “загальноруської мови” (“руських”), а на Подолі і в Либідській

¹ Орендодавців і рантьє, в т.ч. 578 землевласників, 3990 домовласників у Києві (серед яких абсолютну більшість склали власники садиб з невеликими одноповерховими хатами, котрих можна однозначно віднести до дрібної буржуазії), 72 домовласники в інших містах, 631 капіталіст і рантьє, 32 хазяї в сфері prostitucії. [12. – С. 86-87].

² У 1874 р. національність спеціально не визначалася. Визначалася рідна мова, якою вважалася мова, звичайно вживана у побуті. Отримавши відповідь “руська мова”, переписувачі повинні були поставити додаткове запитання про наріччя: великоросійське, малоруське, білоруське? Однак при опитуванні солдат у казармах, пенсіонерів і хворих у лікарнях запитувати потрібно було відповідно їх командирів або лікарів: для скількох рідною мовою слугує руська, польська, литовська і т.д., але не українська або білоруська. При цьому матеріали оброблені виходячи із загальноруської мови і 3-х нарічч тільки в таблиці “Населення по мові, статі й частинам міста”. У всіх інших таблицях подавалися дані тільки про “загальноруську” мову.

ділянки “малоросів” і “руських” було практично порівну при 7 – 10% присутності великоросів.

Польська мова визнана рідною у великому місті 7863 особами, з котрих власне у місті проживали 7400 чол., більше половини яких мешкали у Либід-ській і Старокиївській поліційних ділянках. Поляки (6,18% киян) також були збалансовані за статтю для формування київської етнічної структури.

У великому місті було обраховано 12917 єврейськомовних городян (10,15%), з них власне у місті проживали 10906 євреїв [12. – С. 52]. Майже половина з них мешкали у Плоській поліційній ділянці (абсолютна більшість лишки від таких євреїв облаштувалися у Либідській і Подільській ділянках). Незважаючи на діючі для євреїв обмеження проживання у Києві, вони були збалансовані за статевою ознакою і в повній мірі брали участь у формуванні майбутньої етносоціальної структури та етносоціального простору міста.

Перепис визначив географічне спрямування до міста потоків мігрантів. Зі 123697 мешканців корінних киян виявилось 34847 осіб (28,17%). В україн-ських губерніях народилися 55250 мешканців Києва (44,67%)¹, у прибалтій-ських губерніях – 2181 (1,76%), 5 білоруських губерніях – 8875 (7,17%) (3/4 котрих народилися у Мінській і Могильовській губерніях), у великоросійських губерніях з великою часткою українського населення – 3560 (2,88%) (Воронезька – 596, Курська – 2394, Область війська Донського – 574), у центральній, північно-західній і північній Великоросії – 12654 (10,23%), у великоросійських губерніях з переважно не великоросійським населенням – 186, у привісленських губерніях – 2371 (1,92%), на Північному Кавказі, Закавказзі та Азійській Росії – 459, за межами Росії – 2104. [12. – С. 165, 166]

Традиційно переважну більшість мігрантів з Прибалтики склали ост-зейські німці, євреї і великороси, з Білорусі – євреї й, менше, поляки і біло-руси, з Російської Польщі – поляки і, менше, росіяни, із Закавказзя – вірмени і грузини. Мігрантів з великоросійських губерній загалом виявилось 16400 чоловік, з котрих Калузька, Орловська і Курська губернії (8616 чол.) дали го-ловним чином вимушених і тимчасових мешканців Києва (військовослужбовців і сезонних робітників). Таким чином мігранти-росіяни по-перше, не могли скласти з корінними киянами-великоросами російської етнічної більшості в місті і, по-друге, не могли суттєво вплинути на етнічний склад киян наступними десятиліттями.

Соціально-економічна та етносоціальна структура київського населення за переписом 1897 року

У 1897 році в Києві було 147168 самостійних осіб з 100555 членами сімей [12. – С. 96]. У галузях виробництва речових товарів міста було зайнято 46115 самостійних осіб (31,33% усіх самодіяльних киян) з 40690 членами їх сімей, з котрих від промисловості жилилися 36518 самостійних (24,81%), при яких було 37542 членів їх сімей. У галузях виробництва неречових товарів працювали 54891 самостійних осіб (37,30%) з 42518 членами сімей, з котрих у торгівлі, громадському харчуванні, кредиті і страхуванні були зайняті 14962 самостійних (10,17%), при яких було 19316 членів їх сімей. Однак у галузях, котрі відіграватимуть визначальну роль у майбутній інформаційно-індустріальній економіці (освіта, наука, зв'язок, медицина) було зайнято лише біля 5 тис. самостійних (до 4%) з майже 4 тис. членами сімей. Окрім того, у сфері управління та громадських організацій (включно збройні сили) було 34012 самостійних (23,11%) і 12517 членів їх сімей, у комунгоспі – 756 са-мостійних (0,51%) з 693 членами їх сімей. Різними поденниками і чорнорабами працювали 6222 особи (4,22%), у котрих були 3341 член сім'ї. У домашній і домовій сфері послуг працювали 27692 самостійних (18,82%), при кот-рих жили 9103 члени їх сімей. [Підрах. за: 12. – С. 88-91, 93, 95, 96]

За класами і самостійними суспільними верствами кияни розподілилося у 1897 р. таким чином. Сімейних господарств, у котрих не було найманих працівників, виявлено 36718, в т.ч. господарств одинаків – 3609. Дрібних до-машніх, індивідуально-приватних та корпоративних господарств (артілей, кооперативів, акціонерних) з найманими працівниками діяло 14186, середніх і великих – 1120 (середніх – 1109, “великих” – 839). При цьому підприємців виявилось 4454 осіб з 5740 членами сімей. [Підрах. за: 16. – С. 6-9, 94-96]

Загалом до буржуазії Києва можна віднести 7683 самостійної особи, в т.ч. 5271 орендодавців і рантєв (578 землевласників, 4062 домовласника, 631 капіталіст), 1729 промислових хазяїв-підприємців, котрі наймали 8954 робіт-ників, тощо [Див.: 12. – С. 83, 85-87]².

Серед киян виявилось не менше 13409 дрібних буржуа, в т.ч. не менше 5671 осіб у промисловості та 6223 у торгівлі [Див.: 12. – С. 83, 85, 87].

Робітничий клас (робітники і прислуга) у Києві був представлений всього 56929 самостійними особами. З них в аграрному секторі було зайнято 1000 чол., у промисловості, транспорті, зв'язку, торгівлі,

¹ в т.ч. у Київській губернії – 31561, у Південно-Західному краї – 8545 (Волинська губернія – 4796, Подільська губернія – 3749), Малоросії – 12249 (Чернігівська губернія – 8078, Полтавська – 3420, Харківська – 751), Ново-росії – 2895 (Херсонська губернія – 1832, Катеринославська – 647, Таврійська – 416) [12. – С. 2] Враховуючи утвердження єврейської громади у Києві тільки наприкінці правління Олександра II та суттєві юри-дичні обмеження на притік іногородніх євреїв до міста, а також традиційно незначну частку великоруського населення Правобережжя, Полтавщини і більшої частини Чернігів-щини при абсолютній більшості етнічно українського населення в головних губерніях-донорах київської міської громади є підстави з великою вірогідністю стверджувати, що абсолютно переважаючу частину (80%) до мігрантів-уродженців українських губерній становили етнічні українці.

² При цьому суттєві складності виникають при визначенні, яка частка від 4062 домовласни-ків належала до буржуазії, а яка – до дрібної буржуазії.

комунгоспі – 22745, а поденників, чорноробів і різної прислуги – 33184. [12. – С. 99, 101]

Протокласи були преставлені у Києві бюрократією, найманю і самодіяльною інтелігенцією. До бюрократії у місті належали 10935 самостійних осіб з 11416 членами сімей, котрі працювали на транспорті (1602 чол.), у торгівлі і промисловості (727), цивільному державному (2746) і військовому управлінні (1206)¹, духовному відомстві (4317), громадській безпеці (64), громадських організаціях (109), земстві й міському управлінні (161), тощо. До бюрократії певним чином прилягали 20774 вояків нижчих чинів, 921 нижчий чин жандармерії, поліції і пожежників, 2078 церковних послушників і по-слушниць. [12. – С. 91, 93, 94] У Києві знайшли прихисток також понад 1092 самодіяльних інтелігенти² з 1217 членами сімей та 5990 найманих інтелігентів з 5480 членами сімей, в т.ч. 1384 медики, 2440 освітян (включно з директорами), 454 техніки, 480 митців, акторів, науковців, 1232 домашніх і домових працівників розумової праці та інших. [Див.: 12. – С. 94-96] Даних про освітню, пресову бюрократію, літераторів матеріали перепису не містять.

Самостійні суспільні верстви у місті були представлені 44716 утриманцями, в т.ч. 41065 утриманців своїх рідних, 64 приживалки, 222 каліки та 5639 утриманців у вузькому розумінні (3365 утриманців-пенсіонерів державних, громадських, приватних, 2274 утриманця лікарень і притулків)³; а також 6952 учнями (без учнів-робітників безпосередньо на виробництві) та 3639 ломпен-пролетарями (540 жебраків і крадіїв, 1621 арештант, 1478 без-робітних) [Див.: 12. – С. 87]

247723 мешканців Києва розподілилися за станом-сословними засадами (з членами сімей) на 18704 спадкових дворян, 12605 особистих дворян і чиновників, 3772 християнських священиків, 5067 почесних громадян, 5064 осіб купецького сослів'я, 97648 міщан, 96985 селян, 786 військових козаків, 14 іногородців, 9 фінів, 1708 різночинців. 906 осіб не вказали сословної приналежності. У місті жили також 4302 іноземних підданих [16. – С. 50, 51]

Навіть поверхове порівняння класової та станом-сословної структури київського населення 1897 року засвідчує значний прогрес в остаточному утвердженні в місті буржуазного суспільства доби промислово-індустріального суспільства та прискореного розвитку протокласів бюрократії, найманої і самодіяльної інтелігенції на стадії їх перетворення на самостійні класи нового, постбуржуазного суспільства. Очевидною і повною стає штучність поділу суспільства на стани і сослів'я, котрий прийшов у повну невідповідність з реальним розподілом людності на класи і суспільні верстви.

Для визначення достовірного етнічного складу важливо відзначити, що серед "сільського стану" Києва було 17931 уродженців Києва і Київського повіту (у 1874 р. в місті мешкало 21339 – 22342 "селянина"), 21194 уродженці інших повітів Київської губернії, 58498 уродженців інших губерній та 148 уродженців інших держав [16. – С. 36, 37].

Враховуючи те, 1) що для селянського сослів'я були характерним тя-жіння до життя в місці свого народження і моноетнічних шлюбів 2) і абсолютну більшість сільського населення Київського повіту і Київської губернії безумовно становили українці, як до речі і більшість селянства Волині, Поділля, Чернігівщини і Полтавщини, 3) що з 293760 мешканців Київського повіту-некіян тільки 12702 особи народилися за межами Київської губернії й 15336 народилися в інших повітах Київської губернії (тобто всього 28038 чол., або 9,5%), 4) що у київських передмістях частка україномовного населення традиційно була значно вищою, ніж у власне місті; 5) що серед 167751 мігранта до Києва уродженці великоросійських губерній (фактично велико-роси з певним відсотком малих народів Поволжжя і Приуралля) склали лише 39737 чол. при 44721 особах з Київської губернії (без Київського повіту) та 51908 з інших губерній України, слід визнати, що, по-перше, серед корінних київських "селян" і селян-мігрантів з Київської губернії абсолютну більшість становили етнічні українці; по-друге, серед селян-мігрантів з інших правобережних і з "малоросійських" лівобережних губерній повністю домінували етнічні українці; по-третє, серед селян-уродженців не Київської губернії селяни-уродженці великоросійських губерній з переважним великоросійським сільським населенням становили менше половини. Це дає підстави стверджувати, що значна більшість з 55661 великоросійськомовних селян Києва були насправді лінгвістично русифікованими етнічними українцями.

У меншій мірі такий висновок можна зробити стосовно 45648 велико-російськомовних міщан і 3554 таких же почесних громадян Києва. Серед 11741 великоросійськомовного спадкового дворянина і 10147 великоросійськомовних особистих дворян і чиновників, котрі мешкали в місті, етнічні українці, вірогідно, склали значно менше половини. [16. – С. 37-39, 260]

Традиційно етнічний склад киян кінця XIX століття українські вчені ви-значають на підставі обчислення населення Києва за рідною мовою, чудово при цьому розуміючи, що такий підхід є надзвичайно вразливим через високий рівень мовної русифікації усіх великих міст Російської України⁴.

¹ Окрім того, 10181 нижніх чинів армії і флоту.

² юристів, медпрацівників, бродячих музикантів, акробатів тощо. Без літераторів.

³ За іншими даними утриманців у вузькому розумінні було 6795 осіб з 2799 членами сімей, в т.ч. 3850 державних і громадських утриманців з 1873 членами родин, в т.ч. 2018 пенсіонерів з 1873 членами сімей, а також 2945 приватних та інших утриманців з 926 членами сімей. – Див.: 12. – С. 96.

⁴ На відміну від перепису 1874 р., коли національність спеціально не визначалася, а визначалася рідна мова, якою вважалася мова, звичайно вживана у побуті, відомості про яку при отриманні переписувачем відповіді "російська мова" уточнювалася додатковим запитанням про нареччя: велико-російське, малоруське, білоруське, у переписі 1897 р. рідною

Офіційно за рідною мовою кияни поділилися на 134278 великоросів, 55044 малоросів, 29937 євреїв, 16579 поляків, 4354 німців, 2797 білорусів, тощо. [16. – С. 88-90] Тобто, від перепису 1874 р. чисельність великоросів зросла у місті на 1484,2% (у 15,85 рази!), малоросів (українців) – на 56,35% (у 1,56 рази!), поляків на 124,0% (2,24 рази), євреїв на 174,5% (у 2,74 рази). Навіть якщо припустити неймовірне, тобто, що у 1874 р. усі “руські” були насправді великоросами, а не мовно русифікованими українцями та українізованими етнічно і культурно великоросами, то чисельність великоросів за 23 роки зросла у Києві на 146,22% (у 2,46 рази). Таким чином, складається враження, що царський уряд запроваджував обмеження на проживання у Києві не євреям, а українцям!!! Викликає подив те, що приріст українців у стародавньому українському місті за час між двома переписами був у 2 – 3 рази менший за приріст чисельності поляків та євреїв.

Це “демографічне чудо” потребує об’єктивного наукового з’ясування і пояснення.

Основними джерелами збільшення чисельності етносів у Києві були природній приріст та міграції з інших регіонів імперії й з-за кордону.

У 1874 р. в Києві проживало 34847 уродженців міста (28,17% його то-дішнього населення) і 31561 уродженець Київської губернії (25,51%), в кот-рій традиційно абсолютну більшість населення становили українці і, значно менше, євреї. У 1897 р. уродженцями Києва і Київського повіту були 79972 осіб (32,28% городян міста) та 44721 уродженець інших повітів Київської губернії (18,05%). Таким чином, абсолютна кількість уродженців Києва зросла за 23 роки на 129,49% (у 2,29 рази), а уродженців повітів губернії – на 41,69% (1,42 рази). При цьому в 1897 р. уродженці Київського повіту були зараховані до складу уродженців Києва, тому вони випали зі складу уродженців Київської губернії за станом на 1874 р.

Треба відзначити, що за офіційною статистикою у Київському повіті проживало 293760 осіб, з них 9642 великороси (3,68%), 249136 малоросів (84,81%), 29932 євреїв (10,19%), 1877 поляків (0,63%), 1460 німців [16. – С. 88-90]. У той же час у Київському повіті 26,57% населення розмовляло руською мовою, 11,0% єврейською, по 3,41% польською і німецькою мовами [Див.: 16. – С. IX.] У містечках, селах і хуторах усієї Київської губернії мешкали 57237 мовних великоросів (1,85%), 2689791 малоросів (86,77%), 288267 євреїв (9,3%), 47210 поляків (1,52%), 9940 німців, 2980 білорусів, 2211 чехів [16. – С. 88-90]. Навіть у містах губернії, окрім Києва, було нараховано лише 17912 великоросів при 74290 українцях, 122285 євреях, 5002 поляках, 612 білорусах тощо [Там само]. Таким чином, власний природній приріст і переселення до Києва уродженців Київської губернії ні за яких умов не могли дати відзначеного вище приросту етнічних великоросів в місті.

При цьому у 1897 р. серед киян виявилось 55161 осіб селянського сослів’я і 45648 осіб міщанського сослів’я – великоросів за мовою і тільки, відповідно, 33170 і 16973 “малоросів”-українців [16. – С. 260-261].

Таким чином, для виникнення оприлюдненого співвідношення київських етнічних росіян та українців залишається тільки одна можливість – міграція великоросів з великоросійських губерній, випереджаюча за темпами приросту міграцію українців. Як же насправді розподілялися мігранти до Києва з різних з інших українських і неукраїнських губерній?

З 247745 київських мешканців 1897 р. [12. – С. 166] народилися у Києві і Київському повіті – 79972 осіб, в інших українських губерніях – 96629 (в т.ч. в інших повітах Київської губернії – 44721, Волинська – 8172, Подільська – 9013, Чернігівська – 19392, Полтавська – 8771, Харківська – 1871, Херсонська – 3126, Катеринославська – 851, Таврійська – 712), у Бессарабській губернії – 1236, у 5-х білоруських губерніях – 16387 (з них 74,77% народилися у Могильовській та Мінській губерніях, звідки переважно мігрували євреї), з великоросійських губерній – 38746 переселенців, в т.ч. уродженцями 3-х губерній з переважно неруським населенням були 3848 осіб (3315 чоловіків і 533 жінки), в т.ч. Уфимської губернії – 2293 особи [12. – С. 165, 166].

За межами Київської губернії всього народилося 123.052 киян, з них в імперії – 119.814 осіб, в т.ч. в інших українських губерніях – 51.908 осіб, тобто 42,18% від усіх мігрантів. Родом з білоруських губерній виявилось 16369 осіб, з польських – 5605 осіб, а з прибалтійських губерній – 3404, Чернігівська – 19.392 осіб, Подільська губернія – 9013, Полтавська – 8771, Волинська – 8172, Херсонська – 3126 (Одеса – 233), Харківська – 1871, Катеринославська – 851, Таврійська – 712. тощо. З великоросійських губерній прибули 39.737 осіб (32,29%)¹ [16. – С. 40, 44, 48].

мовою вважала-ся мова, названа опитуваним такою. Для вояків рідною мовою записувалася мова, названа рідною самим вояком, тобто на якій говорив у своїй родині. Дещо різні методики проведення перепису створюють певні труднощі в порівнянні результатів цих переписів у сфері етнічної приналежності, однак, на наш погляд, все ж дозволяють достатньо об’єктивно відслідкувати дійсну динаміку великоросійського і невеликоросійського населення м. Києва за 1874 – 1897 рр.

¹ При цьому потрібно відзначити, що у корінних, моноетнічних великоросійських губерніях народилось лише 26662 осіб. При цьому серед вихідців з Ярославської, Тверської, Сим-бірської, Костромської, Володимирської губерній чоловіків і жінок було приблизно порів-ну; серед мігрантів з Архангельської, Вологодської, Новгородської губерній жінки переважали над чоловіками; чоловіки явно переважали над жінками серед вихідців з губерній Орловської, Калузької і Тамбовської у 2 рази, Тульської й Астраханської у 1,5 рази, Са-марської – у 7,5 рази, Саратовської – у 3,5 рази. Прикордонні з українськими великоросійські губернії дали 9873 мешканця Києва (Курська – 8189 (5417 чоловіків і 2772 жінок), Воронежська – 1276 (912 і 364), Область Війська Донського – 408), Московська губернія дала 1758 мігранти, з котрих половина були уродженцями Москви. Петербурзька губернія дала 1764 переселенці, з котрих 1499 народилися у Петербурзі, місті, котре мало інтерна-ціональний склад населення і значну українську колонію. З числа великоросійських

У Києві несли військову службу 10671 великорос (з ними були 1964 члени сімей), 6901 малорос з 318 членами сімей, 1198 євреїв з 8 членами сімей тощо [16. – С. 198-199]. Це також не сприяло прискоренню природного приросту великоросів серед киян, бо абсолютна більшість солдатів після завершення терміну строкової служби поверталися на малу батьківщину.

Таким чином, і мігранти з Великої Росії, серед котрих до чверті становили вимушені тимчасові переселенці й було кілька тисяч невеликоросів, ні яким чином не могли забезпечити офіційно визначений у 1897 р. приріст і кількість етнічних великоросів у Києві.

З урахуванням реальних етнічних джерел природного приросту корінних киян та міграційних потоків з Київщини, українських та неукраїнських губерній серед мешканців Києва фактично більшість повинні були складати етнічні українці. В етносоціальній структурі етнічні українці (включно мовно русифікованих) складали до 60 – 63% киян, росіяни – до 15 – 18%, євреї – 12,55%, поляки – до 7,27%, німці – до 2,18%.

Етносоціальна структура київського населення за переписом 1917 року

За міським переписом 1917 року в Києві мешкали 467703 осіб проти 450901 чоловік у 1909 р. та 247723 осіб у 1897 р. Від 1897 р. населення міста зросло у 1,89 рази. Ріст населення міста від 1909 р. виявився незначним, однак світова війна суттєво вплинула на соціально-економічну та етносоціальну структуру міста.

Так у 1917 р. сільським господарством у Києві займалися 1179 мешканців, 55735 городян працювали у промисловості, 33499 – у зв'язку і на транс-порті, 31122 зайнятих у торгівлі, громадському харчуванні, 2721 зайнятих у кредиті, страхуванні (без кредитних кооперативів), у сфері управління і громадських організаціях – 51910 осіб. [12. – 102, 105-107] Таким чином, в галузях виробництва речових товарів було зайнято 56914 осіб, у виробництві неречових товарів – понад 67341 особа, у сфері державного управління та громадських організаціях зосередилося 51910 чол.

За соціально-класовою ознакою мешканці Києва розподілилися на 19650 хазяїв (буржуазія і дрібна буржуазія), в т.ч. 15985 у торгівлі і громадському харчуванні, кредиті і страхуванні, у промисловості 1073 осіб, 2029 у транспорті і зв'язку; 71819 робітників та їх учнів, в т.ч. 40050 в промисловості, 16491 у сфері комунікацій, 9645 в управлінні і громадських організаціях; 31960 службовців, в т.ч. у промисловості 4480, 14518 на транс-порті і в зв'язку, 12502 у торгівлі і громадському харчуванні, кредиті і страхуванні; 41910 осіб “вільних професій”, включно бюрократію, самодіяльну і найману інтелігенцію у промисловості, державному управлінні, громадських установах і організаціях [12. – С. 102, 103, 105-108.]

На цих підставах виявляється, що в Києві проживали (з числа самостійних городян) 19196 буржуа і дрібних буржуа, 71819 робітників і учнів-робітників, 16391 бюрократів¹. Окрім того в місті служили 7291 солдатів і 31960 службовців всіх сфер господарства, державного управління і в громадських організаціях. [Підрах. за: 12. – С. 102, 105-108] При цьому до складу службовців потрапила певна кількість бюрократів і самодіяльних інтелігентів, а до складу робітників – значна кількість тих найманих інтелігентів, котрі вважали себе за неонародницькою та есерівською ідеологічною традицією найманими робітниками розумової праці. Окрім того не обраховані наймані інтелігенти в освіті, мистецтві, пресі, культурі, господарські бюрократи у транс-порті, зв'язку, кредиті, торгівлі тощо².

Таким чином світова війна та прискорення промислової індустріалізації призвели бо того, що буржуазія та господарська бюрократія повністю за-панували у промисловості міста, дрібна буржуазія була витиснута переважно в сферу торгівлі та послуг, робітничий клас зосередився у промисловому виробництві і на транспорті. Гіпертрофовано розвинулися державна, кооперативна і громадська бюрократія.

1917 року національність визначалася прямим питанням про неї опитуваним та доповнювалася питаннями про рідну і розмовні сімейну мови. За питанням про національність було виявлено, що в Києві мешкають 76782 українці і “малороси”, 231403 руських, 87246 євреїв, 42821 поляків тощо.

За питанням про рідну мову виявилось, що з 467703 киян визнали рідною (і за стандартами 1874 р. були б визнані приналежними до відповідних націй) руську мову 284555 осіб (з них у родині розмовляли руською 249176 чол., українською – 9316, малоросійською – 3257, польською – 3577, єврейською – 15999, іншими мовами – 2567), українську – 42222 особи (в т.ч. в родині розмовляли руською 243 особи, українською – 41672, малоросійською – 98, польською – 77, єврейською – 1, іншими – 113), малоросійську – 8599 осіб (в т.ч. мали мовою родини малоросійську – 8357, руською – 92, українською – 89, польською – 29), єврейську – 61681 (з них розмовляли у родині єврейською – 61552), польську – 38495 осіб (в т.ч. в родині розмовляли польською – 37932, руською – 92, єврейською – 91), мішану руську – 5912 (в т.ч. розмовляли в родині єврейською – 3829, українською – 831, малоросійською – 109, польською – 431, руською – 266),

мігрантів до 11 тис. чол. були вояками і перебували в Києві тимчасово. Осібно стояла Уфимська губернія з переважно башкирським населенням, яка дала Києву 2293 особи, з котрих 2259 були чоловіками (до 900 чол. з них – башкиромовні). – Там само. – С. 40.

¹ Зайняті в освіті, охороні здоров'я, науці і культурі не були виділені.

² В т.ч. 143 промислових бюрократів-технократів, 13220 державних бюрократів, 154 парт-бюрократи, 825 профбюрократи, 1090 земських бюрократів, 959 міських бюрократів. Без господарської (торгівельної, науково-освітньої, банківсько-кредитної, транспортної тощо), кооперативної, церковної, радівської бюрократії. – Див.: 12. – С. 107-108.

іншими мовами – 16074 особи (з них 15677 чол. розмовляли у родині іншими мовами), не визначено рідної мови у 10165 осіб, з котрих розмовляли в родині руською мовою 1033 чол., єврейською – 353, українською і малоросійською – 334, іншими – 274, не визначеними – 7827. Таким чином всього в родині користувалися руською мовою 251181 киян, єврейською – 81855, українською – 52232, малоросійською – 11913, польською – 42347, іншими – 19001, не визначено основну мову спілкування у 9174 осіб. Привертає увагу те, що 1) серед осіб з рідними українською, малоросійською, єврейською, польською та іншими не російськими мовами абсолютно переважали ті, хто в родині користувався відповідними мовами; 2) серед тих, хто визнав рідною руську мову, виявилось 12,6 % тих, хто в родині користувався не російською мовою. Серед останніх переважали єврейськомовні (6,44% від усіх “русських”) та україномовні (4,42%).

Перепис виявив у Києві 76782 українця і “малоросів”. З них 49753 осіб розмовляли у родині українською мовою, 11350 чол. – малоросійською, 15079 – російською, 63 – польською, 21 – єврейською мовами. При цьому 27130 українців і “малоросів” (35,80%) визнали рідною мовою російську (і таким чином, за вимірами перепису 1897 р. потрапили б до категорії “русських”, хоча вдома російською розмовляли тільки 14904 з них, 8450 – українською, 3150 – “малоросійською мовою”, тощо), 39848 – українську (з них вдома розмовляли українською 39666, “малоросійською” – 95, руською – 46, тощо), 8073 – “малоросійську” (з них розмовляли вдома “малоросійською” мовою 7931 особа, українською – 80, а руською – 49), змішану руську – 1052 осіб (з котрих вдома розмовляли українською 813 осіб, “малоросійською” – 109, руською – 44 тощо), польську – 69 особи (з них вдома розмовляли польською 30, українсько-малоросійською – 33, тощо), єврейську – 14 (вдома єврейською розмовляли усі 14). Ще 240 особи розмовляли у родині українською, 13 – руською і 55 – “малоросійською”, з числа тих, хто не вказав при переписі рідної мови, але назвався українцем чи малоросом [12. – С. 148–149].

Таким чином на засадах перепису 1897 року з 20567 “малоросів” до категорії руських-великоросів потрапили б від 8202 до 11694 осіб (від 39,88% до 56,86%)!!! І це – в епіцентрі Української національно-бюрократичної революції на шостому – сьомому місяці її розвитку!!!

За переписом 1917 р. у Києві мешкало 231403 руських, з яких за розмовну мову у сім’ї мали руську – 227258, українську – 1944, малоросійську – 483, тощо. При цьому руську мову визнали рідною 226450 осіб (з них розмовляли вдома російською 225686 чоловік, українською – 366, малоросійською – 91, тощо), українську – 1748, малоросійську – 435, польську – 392, єврейську – 30, змішану руську – 221 (з них вдома розмовляли руською – 155 тощо). Таким чином за критеріями перепису 1897 р. з 231403 руських до категорії великоросів потрапили б 226450 – 227258 осіб [12. – С. 148].

З 42821 київського поляка визнали польську мову рідною 37431 при 41529 особах, котрі розмовляли у своїх родинях польською мовою, російську визнали рідною 4247 поляків, з яких 3338 розмовляли у родинях польською мовою. 429 поляків визнали рідною мовою змішану руську, при чому 416 з них у родині розмовляли польською мовою. 147 поляків визнали рідною мовою українську і “малоросійську”, однак 95 з них у родині розмовляли польською [12. – С. 149]. Таким чином при визначенні національності за рідною мовою з реальних 42821 київських поляків поляками можна було визнати офіційно тільки 37431 особу¹, а при визначенні національності за мовою сімейного спілкування – 45378, тобто на 21,23% більше. При цьому в останньому варіанті 909 поляків опинилися у категорії руських, а 57 – у категорії українців-малоросів!

З 87246 київських євреїв визнали рідною єврейську мову 61629 осіб (при цьому 81751 євреїв визнали єврейську розмовною мовою у сім’ї), російською – 20654 (при 4745 особах, котрі визнали російську мову розмовною у сім’ї та 15948 особах з розмовною єврейською), змішану руську – 3919 (при єврейській розмовній мові в сім’ї у 3826 осіб з них) [12. – С. 149].

У Києві мешкало 20357 іноземних підданих, в т.ч. 1534 українці, 1376 осіб “русської” національності, в т.ч. 1069 австро-угорського підданства (вочевидь майже всі вони були ідейними московфілами-галицькими українцями), 109 малоросів, в т.ч. 102 з Австро-Угорщини, 3395 поляків, з яких 3091 австро-угорські підданні, 269 євреїв, включно 243 австрійських підданих, 11970 осіб інших національностей, з котрих 9504 австро-угорського підданства. 1704 не указали своєї національності, з котрих 1635 австро-угорського підданства [12. – С. 151].

У 1917 році з 467703 київських мешканців [12. – С. 166] народилися у Києві 153692 осіб (32,86%). Поряд з корінними киянами у місті проживали 314011 мігрантів з України та інших регіонів світу. В інших українських губерніях народилися 180519 осіб (в т.ч. в Київській губернії – 81319 або 17,39%), Північно-Західній Україні – 86063 (18,40%) (Волинська – 26677, Подільська – 15039, Чернігівська – 29678, Полтавська – 14669), Південно-Східній Україні – 13137 (2,81%) (Харківська – 3347, Херсонська – 6376, Катеринославська – 2002, Таврійська – 1412), у Бессарабській губернії – 2439, у Фінляндії – 110, у прибалтійських губерніях – 7519 осіб, у 5-х білоруських губерніях – 25142 чоловік (5,37%) (в т.ч. 9458 з Могилівської, 9454 з Мінської, 5005 з Гродненської, Смоленської – 2110), великоруських губерній – 45967 переселенців (9,83%), з польських губерній – 24309 осіб² (5,19%), [12. – С. 165.] Губернії та області Закавказзя і Північного Кавказу, Азійської Росії 4573 своїх уродженців. Уродженців інших держав – 20378, в т.ч. Австро-Угорщини – 17058. Не вказали місця народження 7408 осіб. [12. – 166] Таким чином 235011 городян (50,25%) народилися у Києві

¹ 4247 (4676) поляків потрапляли до категорії руських, 147 – до “лав” українців-малоросів

² з них Варшавська губернія дала 7718 вихідців.

і Київській губернії!

З визначених переписом 76792 українців Києва 26557 чол. народилися у Києві, 20931 – у Київській губернії, 22039 у Північно-Західній Україні, 2133 – у Південно-Східній Україні, райони перемінного тяжіння – 545, у Литві і Білорусі – 954, у Великоросії і Фінляндії – 923, на Кавказі і Закавказзі – 112, у Польщі – 473, в Азійській Росії – 88, у Росії без вказівки на місцевість – 17, поза Росією – 1681. Не вказали місця народження 444 чол. [12. – С. 150] При цьому з 56225 українців-мешканців Києва народилися у Києві 33,15%, у Київській губернії – 28,72%, у Північно-Західній Україні – 28,79%, у Південно-Східній Україні – 2,87%, тощо. З 20567 малоросів-киян народилися у Києві 38,5%, у Київській губернії – 23,25%, Північно-Західній Україні – 28,46%, у Південно-Східній Україні – 3,29%, у Литві і Білорусі – 1,74%, у великоросійських, прибалтійських і фінляндських губерніях – 308, на Кавказі і Закавказзі – 42, у Польщі – 155, в Азійській Росії – 36, поза Росією – 119. Не вказали місця народження – 124 [Підрах. за; 12. – С. 150].

Таким чином, перепис виявив 26557 українців і “малоросів” – уродженців Києва було осіб, тоді як за переписом 1897 р. в місті мешкали 55044 “малороси”, з яких понад 6000 чол. були вояками – тимчасовими киянами. Тоді як для етносів, менше за українців схильних до ідентифікації себе з росіянами-великоросами, було в цей же період характерним майже повне співпадання кількості корінних киян у 1917 р. з кількістю мешканців у 1897 р. Так євреїв-уродженців Києва виявлося у 1917 р. 29587 чол., тоді як в 1897 р. у місті проживало 29937 євреїв (за мовою), з котрих вояками були до 1200 чол.

При цьому з 231403 осіб руської національності (цим переписом не виокремлювалися великороси) 87653 народилися у Києві, 28724 – у Київській губернії, 39882 у Північно-Західній Україні, 7978 у Південно-Східній Україні, райони перемінного тяжіння – 9076, Литві і Білорусі – 14605, Московському промрайоні і Петрограді – 12595, Північній, Північно-Східній Росії і Фінляндії – 2231, інших губерніях Європейської Росії – 17221, на Кавказі і Закавказзі – 1483, у Польщі – 3854, в Азійській Росії – 1540, у Росії без вказівки місцевості – 46, поза Росією – 1518. Не вказали місця народження взагалі – 2997 [12. – С. 150].

Таким чином, серед київських мешканців 1917 р. виявилось “русських” народжених у Київській губернії більше, ніж народжених там же українців і “малоросів” (28724 проти 20931). “Руських” мігрантів з українських губерній, де українське населення явним домінувало при незначній частці великоросів, виявилось також більше, ніж власне українців і “малоросів” (39882 проти 22039). Домінування “русських” мігрантів з українських губерній Південно-Східної України над українцями, котрі мігрували до Києва звідти ж, було просто подавляючим (7978 проти 2133). Безумовно, офіційна статистика етнічної міграції до Києва з “Південно-Західного краю” і Лівобережжя не відповідала реальному рухові. Насправді до числа “русських” була і в 1917 р. зарахована значна кількість етнічних українців-уродженців українських губерній.

З 87246 київських євреїв 33,91% народилися у Києві, 30,22% – у Київській губернії, у Північно-Західній Україні – 17,37%, Білорусі і Литви – 11,05%, у Південно-Східній Україні – 11,10% тощо.

З 42821 київських поляків 34,27% народилися у Польщі, у Північно-Західній Україні – 17,30%, 15,68% – у Києві, 9,55% – у Київській губернії, Білорусі і Литви – 9,86%, поза Росією – 7,64% тощо. З 29441 киян, приналежних іншим націям, народилися за межами Росії 45,29%, а власне у Києві – 10,8%, у Великоросії, Білорусі і Прибалтиці – 22,29% [12. – С. 150].

Перепис чітко засвідчив, що серед євреїв-мігрантів до Києва абсолютно переважали уродженці українських губерній (43415 осіб) та Литви і Білорусі (9681) [12. – С. 150].

Окремо варто розглянути склад 45967 уродженців великоруських губерній серед мешканців Києва. З них народилися у двох суміжних з українськими губерніях зі змішаним україно-руське населенням (Воронезька і Курська губернії) – 9902 (2,12%), в т.ч. з Курської – 8427. З Обл. Війська Донського – 1021 чол. Народилися у столичних губерніях і столицях 10379 осіб (2,22%) і в корінних великоруських губерніях – 24828 осіб (5,31%). Уродженцями 3-х російських губерній з переважно неруським населенням були 1947 осіб. [Підрах. за; 12. – С. 150, 165]. Тобто тільки серед 35207 мігрантів з великоруських губерній з абсолютно переважачим великоруським населенням переважаючу більшість гарантовано становили етнічні росіяни.

За 1874 – 1917 рр. збільшення у 3,25 рази кількості вихідців з Волині пояснюється напливом до міста волинян-біженців у 1915 році [12. – С. 165].

У всіх трьох переписах співвідношення чоловіків і жінок, вихідців з усіх українських губерній, засвідчувало, що більшість з них ставали киянами з наміром осісти у місті¹, і тільки чоловіки-мігранти з Волинської і Чернігівської губерній майже на чверть перевищували чисельність мігранток з цих губерній за переписом 1897 року. [12. – С. 165.]

Загальна кількість київських мешканців-уродженців великоруських губерній зросла у 2,52 рази протягом 1874 – 1897 рр. Потім приріст уповільнився і за 20 років склав приблизно 10%, хоча чисельність жінок, народжених у Великоросії зросла на початку ХХ ст. суттєво. [Див.: 12. – С. 165 – 166.]

У 1874 р. уродженці Києва становили 28,2% київського населення, у 1897 р. – 32,27%, у 1917 р. – 32,8%. У свою чергу уродженці українських губерній (без Києва) становили серед мешканців міста у 1874 р. – 44,6%, 1897 р. – 39,0%, 1917 р. – 38,6%. Таким чином народжені на території Російської України становили серед киян у 1874 р. 72,8%, 1897 р. – 71,27%, 1917 р. – 71,4% проти, відповідно, 12,67%, 17,6% і 10,2% уродженців великоросійських губерній. Частка уродженців білоруських губерній впала з 6% у 1874 р. до

¹ Тільки уродженців Подільської губернії у 1897 р. було 6357 чоловіків і 2656 жінок.

5,9% у 1897 р. і 5,37% у 1917 р. Уродженці прибалтійських губерній становили у населенні міста у 1874 р. – 1,76%, 1897 р. – 1,37%, 1917 р. – 1,63%. Частка уродженців польських губерній стрибнула від 1,78% у 1874 р. і 1,86% у 1897 р., до 5,2% у 1917 р.

Таким чином, офіційні результати перепису 1917 р., незважаючи на значно більш гнучке і різномічне опитування для визначення етносоціальної структури, не подали дійсної картини етнічного складу населення Києва. Однак перепис дає можливість реконструювати з високою мірою достовірності класову та етносоціальну структуру київського населення доби індустріально-бюрократичної трансформації українського суспільства. Міграційні процеси початку ХХ ст. дають підстави стверджувати, що на 1917 р. етнічні українці становили трохи більше половини мешканців Києва при суттєвому зростанні частки етнічних євреїв і поляків.

Загальні висновки:

1. Протягом 1874 – 1917 рр. класова стратифікація київської громади поступово еволюціонувала від структури типової для раннього промислово-індустріального суспільства, організованого на засадах класичного буржуазного ладу, напрямком до утвердження класової структури пізнього промислово-індустріального суспільства, організованого на засадах раннього бюро-кратичного ладу.

2. Протягом 1874 – 1917 рр. офіційна російська статистика систематично завищувала частку етнічних росіян (великоросів) за рахунок применшення фактичної численності представників інших національностей, особи-во українців.

3. Протягом 1874 – 1917 рр. приріст населення Києва за рахунок мігрантів значно перевищував природній приріст серед городян.

4. Протягом 1874 – 1917 рр. серед мігрантів а) явно домінували вихідці з українських губерній, переважно етнічно українських Правобережжя, Чернігівщини і Полтавщини; б) явно переважали вихідці з сільської місцевості, котрі в переважній більшості були етнічними українцями.

5. Протягом 1874 – 1917 рр. етнічні українці становили 65 – 55% мешканців Києва і стабільно залишалися етнічною більшістю в місті при по-стійному зростанні частки етнічних євреїв і поляків та відносній стабільності частки росіян (великоросів). Відповідним чином ці зміни впливали на еволюцію етнополітичного простору Києва початку ХХ століття.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат. 13-е стереотип. изд. – Т. 24. – Москва: Редакция “Рус. Библиограф. Института Гранат”, б.г. – 640 стлб., 8 стлб., 1 с.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.; Жиленкова И. Н. Либеральное движение в Украине. Концепции государственности в либерально-демократической мысли (конец XIX – начало XX в.). – К. – Х.: Единорог, 2000. – 184 с.; Нестеренко А. А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX в. – Москва: Госполитиздат, 1954. – 308 с.; Омелянчук И. В. Черносотенное движение на территории Украины (1904 – 1914). – К., 2000. – 168 с.; Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: Кінець XIX – початок ХХ століття: Зародження, еволюція, діяльність, історична доля: Кінець XIX – лютий 1917 р. – К., 1999. – 248 с.; Партії і соціальні групи в першій російській революції. Наукові праці з питань політичної історії. – Міжвідомчий науковий збірник. – випуск. 173. – К.: Либідь, 1992. – 112 с.; Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – К.: Генеза, 2002 – 2003. – Т. 1: На зламі століть (кінець XIX – 1917 р.). – 2002. – 424 с.; Революционная борьба на Украине в период первой русской революции (1905 – 1907 гг.). – К.: Политиздат, 1995. – У 2-х томах; Сарбей В. Г. “Українське питання” в Російській імперії очима дослідників початку і кінця ХХ ст. – УДЖ. – 1996. – № 2. – С. 35-47; Тицкий С. И. Всемирная история денег, кредита и банков. – Киев: Крещатик, 1997. – 836 с.; Шморзун П. М. та інш. Київ у трьох революціях. – К.: Обл. кн.-газ. вид., 1963. – 207 с.; Шморзун П. М. Большевицкі організації України в революції 1905 – 1907 років. – К.: Політвидав України, 1975. – 181 с., тощо.
3. История Киева. В трех томах, четырех книгах. – Том второй. Киев периода позднего феодализма и капитализма. – Киев: Наукова думка, 1984. – 464 с.
4. Історія Української РСР: У 8 т., 10-ти кн. / Гол. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 4. Україна в період імперіалізму (1900 – 1917). – Ред. кол.: Ф. Є. Лось (відп. ред.). – 531 с.
5. Історія міст і сіл УРСР. В 26-ти томах. – Київ. – К.: УРЕ, 1969. – 583 с.
6. Законы о состояниях. (Свод Законов, т. IX). Официальный текст по изданию 1876 г., исправленный и дополненный по продолжениям 1890, 1981 и 1893 гг. и по новым узаконениям по 1 мая 1898 г.... Изд. 2-е, испр. и доп. Составил А. М. Нюренберг. – М.: Т-во Скоропечатки А. А. Левинсон, 1898. – XII, 432 с.
7. Першина З. В. Склад та динаміка населення Одеси у II пол. XIX ст. – Історіографічні дослідження в Україні. 36. наук. праць. Вип. 9. / НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – 355 с.
8. Борисенко В. Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ століття: Навчальний посібник для студентів вузів. – К.: Либідь, 1996. – 616 с.
9. Бойко О. Д. Історія України. Посібник. Вид. 2-е, доп. – К.: Академвидав, 2004. – 656 с.
10. Бажан О. Г., Білоусько О. А., Власов В. С., Мицик Ю. А. Історія України: Навчальний посібник. – К.: Дельта, 2006. – 640 с.

11. Київ: Історико-біографічний енциклопедичний довідник / Г. Ю. Івакін, М. Б. Кальницький, Ю. В. Павленко та ін., Ю. О. Храмов (відп. ред.). – К.: Фенікс, 2007. – 1120 с.; Макаров А. Н. Малая энциклопедия киевской старины. – 2-е изд. – К.: Довіра, 2005. – 558 с.; Шеліхова Н. М. Історія Києва: Бібліографічний покажчик. – К., 1958. – Т. 1. Історія Києва з найдавніших часів до 1917 р. Вип. 2. Історія Києва з 1861 р. до 1917 р. – IV, 323, 75, 45 с.; Історія Києва у довідково-бібліографічних виданнях Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Анаг. каталог / В. А. Шкаріна (уклад.), Т. В. Добко (наук. ред.); НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. – К.: НБУВ, 2006. – 86 с.
12. Ходос М. Р. Матеріали по статистике населения г. Киева. / ЦСУ УССР. Киев. окруж. стат. бюро. – Жмеринка: Киев. окрлит, “Красный Печатник”, 1926. – 189 с., 2 с.
13. Анисимов А. Л. Киев и киевляне. Я вызову любое из столетий... – В. 2-х т. – Кн. 2. – К.: Телеграф, 2003. – 346 с.
14. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К.: Основи, 1997. – 423 с.
15. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ століть: Соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.
16. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. XVI. Киевская губерния. – Б. м.: Типография кн. В. П. Мещерского, 1904. – 6 с., XII с., 287 с.
17. Памятная книжка Киевской губернии на 1910 г. С приложением Адреса-Календаря губернии. – Киев: Издание Киевск. губерн. стат. комитета, б. г. – 347 с.

Ямпольць П.

ЗАСТОСУВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ІНДЕКСУ ДЛЯ РОЗРАХУНКІВ ВАРТОСТІ ЖИТТЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НЕПУ: 1921 – 1929 РР.

Матеріальне становище міського населення республіки – важливий соціальний фактор, який прямо залежить і в основному формується заробітною платою, рухом роздрібних цін та витратами на різні потреби, серед яких найважливіше місце займають витрати на харчування. Зрозуміло, що така завжди актуальна проблема повинна бути досконало досліджена і добре вивчена. Безперечно, для цього необхідно застосовувати динамічний аналіз соціальних показників, які характеризували б увесь складний спектр формування вартості прожитку або матеріального становища населення. Саме таким узагальненим показником являється вартість бюджетного набору (кошику) та розраховані на його основі бюджетні індекси. Тобто, вивчення особливостей бюджетного індексу у 20-х рр. ХХ ст. дасть нам можливість врахувати цей досвід для оптимізації бюджетної політики у сучасній Україні.

Незважаючи на те, що окремі аспекти динаміки бюджетного індексу висвітлювалися у працях вітчизняних істориків, питання співвідношення бюджетного індексу та вартості життя населення не були предметом окремого наукового дослідження. Це зумовлює наукову актуальність даного дослідження.

Спочатку проаналізуємо, як склалися співвідношення цих соціальних показників у 20-х рр. ХХ ст. У перші роки НЕПу в країні склалася дуже складна ситуація на споживчому ринку. В умовах повної відсутності легальної торгівлі товарами відбулося неймовірне зростання цін. При цьому одночасно спостерігалася надзвичайна нестабільність і різноманітність цін на одні і ті ж товари. Тому виникла нагальна потреба в регулюванні реального наповнення заробітної плати, як основного джерела прибутку і споживання населення. Саме створення бюджетного індексу вирішило проблему вимірювання вартості життя. Цей показник був побудований як набір певної кількості товарів, зміна вартості яких повинна була відображати рух дорожнечі в країні. Позитивний досвід по використанню цього важливого соціального показника був набутий саме у 20-ті роки.

Простий та чутливий до самих незначних зрушень у рівні цін інструментарій бюджетного індексу використовувався при оцінці реальної вартості заробленого, для розрахунків прожиткового мінімуму, темпів зростання дорожнечі, регулювання тарифікації і, таким чином, висвітлював цілий спектр питань добробуту міського населення. Для розрахунків бюджетного індексу була застосована агрегатна формула: вартість бюджетного набору (кошику) за досліджуваний рік ділилася на вартість набору товарів і послуг базисного року. Базисним роком для порівняння до грошової реформи був 1913 рік, у 1924 р. була прийнята інша база – квітень 1924 – перший місяць після введення твердої червінцевої валюти.

У розрахунки бюджетного індексу по суті входили всі основні елементи сучасної практики індексних розрахунків у розвинених країнах, а саме: формування складу споживання, практика прямого спостереження за цінами, організація бюджетної статистики.

На жаль, досвід розрахунків індексу вартості життя, як ще називали бюджетний індекс, був втрачений під впливом причин політичного характеру.

Теоретичні основи нової методики та методології вимірювання цін у 30-ті роки обумовила концепція планових (прейскурантних) цін у радянській економіці. Ця концепція планової природи цін дозволяла враховувати тільки ті зміни в цінах, які впроваджувалися державою централізовано в законодавчому порядку.